

XALQARO BAHOLASH TIZIMLARI: PIRLS TAJRIBASI HAMDA UNING AHAMIYATI

Mashrapova Sevara Xabibovna

Namangan davlat chet tillari instituti tayanch doktoranti

E-mail: sevaramasrapova30@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20542688>

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lgan xalqaro baholash dasturlari — PIRLS va ePIRLSning mazmun-mohiyati, metodologik asoslari va o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholashda qo'llaniladigan kognitiv jarayonlar, matn turlari va topshiriqlar darajasi batafsil yoritilgan. Ayniqsa, raqamli muhitda axborot bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantiruvchi ePIRLS tizimining an'anaviy baholashdan farqli jihatlariga alohida urg'u berilgan. Maqolada o'quvchilarning muvaffaqiyatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, jumladan, oilaviy muhit va ota-onalar ishtirokining ahamiyati statistik ma'lumotlar asosida asoslab beriladi. Tadqiqot yakunida milliy ta'lim tizimini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish va o'quvchilarning tahliliy fikrlash qobiliyatini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: PIRLS, o'qish savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, kognitiv jarayonlar, raqamli savodxonlik, baholash mezonlari, oilaviy muhit, ta'lim sifati.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СИСТЕМЫ ОЦЕНИВАНИЯ: ОПЫТ PIRLS И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ

Машрапова Севара Хабибовна

Докторант Наманганского государственного института иностранных языков

E-mail: sevaramasrapova30@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируются сущность, методологические основы и специфические особенности международных программ оценивания — PIRLS и ePIRLS, которые являются важной составляющей современной системы образования. В исследовании подробно описаны когнитивные процессы, типы текстов и уровни заданий, используемые при оценке читательской грамотности учащихся начальных классов. Особое внимание уделяется отличиям системы ePIRLS, формирующей навыки работы с информацией в цифровой среде, от традиционного оценивания. В статье на основе статистических данных обосновываются факторы, влияющие на успех учащихся, в том числе роль семейной среды и участие родителей. В завершение исследования выдвигаются практические рекомендации по приведению национальной системы образования в соответствие с международными стандартами и повышению способностей учащихся к аналитическому мышлению.

Ключевые слова: PIRLS, читательская грамотность, начальное образование, когнитивные процессы, цифровая грамотность, критерии оценивания, семейная среда, качество образования.

INTERNATIONAL ASSESSMENT SYSTEMS: PIRLS EXPERIENCE AND ITS SIGNIFICANCE

Mashrapova Sevara Xabibovna

PhD student, Namangan State Institute of Foreign Languages

E-mail: sevaramasrapova30@gmail.com

Abstract: This article analyzes the essence, methodological foundations, and specific features of international assessment programs — PIRLS and ePIRLS, which are vital components of the modern educational system. The study details the cognitive processes, text types, and task levels used to assess the reading literacy of primary school students. Particular emphasis is placed on the differences between the ePIRLS system, which develops information processing skills in a digital environment, and traditional assessment methods. Based on statistical data, the article substantiates the factors influencing student success, including the role of the home environment and parental involvement. The study concludes with practical recommendations for aligning the national education system with international standards and enhancing students' analytical thinking skills.

Keywords: PIRLS, reading literacy, primary education, cognitive processes, digital literacy, assessment criteria, family environment, quality of education.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning mantiqiy fikrlash va matn bilan ishlash ko'nikmalarini aniqlash muhim ustuvor vazifaga aylandi. Bu borada PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) – boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnini o'qish va tushunish darajasini baholovchi xalqaro dastur alohida o'rin tutadi. PIRLS – bu 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi sifatini baholashga qaratilgan xalqaro tadqiqotdir. Ushbu loyiha Ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA) tomonidan har 5 yilda bir marta o'tkaziladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadlari:

- o'quvchilarning badiiy va axborotga boy matnlarni qay darajada tushunishini aniqlash;
- turli mamlakatlardagi ta'lim tizimi samaradorligini o'zaro solishtirish;
- o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillarni (oila muhiti, maktab sharoiti) tahlil qilish.

Texnologiyalar rivojlanishi bilan an'anaviy PIRLS tadqiqotiga ePIRLS – o'qish savodxonligini kompyuter muhitida baholash tizimi qo'shildi. ePIRLS o'quvchining onlayn muhitda ma'lumotni qanchalik tez topishi, bir nechta sahifalar orasidan kerakli faktlarni ajratib olishi va internet xavfsizligi kabi jihatlarini ham sinovdan o'tkazadi.

PIRLS tadqiqotida o'quvchilarga ikki xil yo'nalishdagi matnlar taqdim etiladi:

1. Badiiy tajriba orttirish: hikoya va qissalar orqali qahramonlar obrazini tahlil qilish.
2. Ma'lumot olish va undan foydalanish: ilmiy-ommabop maqolalar, yo'riqnomalar va xaritalar bilan ishlash.

O'quvchilar ushbu matnlar asosida quyidagi to'rt darajadagi mantiqiy amallarni bajaradilar:

- aniq ko'rsatilgan ma'lumotni topish;
- matn asosida bevosita xulosalar chiqarish;
- ma'lumotlarni interpretatsiya qilish va umumlashtirish;
- matn mazmuni va til xususiyatlarini tanqidiy baholash.

MATERIALLAR VA METODLAR

Xalqaro baholash tizimlarining tub mohiyati shundaki, ular o'quvchidan faqatgina matnini "o'qiy olish"ni emas, balki undagi yashirin ma'nolarni anglash va ma'lumotlarni hayotiy vaziyatlarga tatbiq etishni talab qiladi. PIRLS metodologiyasiga ko'ra, o'quvchining savodxonligi quyidagi kognitiv (bilish) jarayonlar orqali tekshiriladi:

1. Ma'lumotni qayta tiklash (Focus on and Retrieve Explicitly Stated Information): matnda ochiq-oydin yozilgan faktlarni topish. Masalan: "Qahramon qayerga bordi?" kabi savollarga javob berish.

2. Bevosita xulosalar chiqarish (Make Straightforward Inferences): matndagi bir nechta gaplarni bog'lab, mantiqiy xulosa qilish. Bu bosqichda javob matnda tayyor holda berilmaydi, lekin uni tushunish qiyin emas.

3. Interpretatsiya va integratsiya (Interpret and Integrate Ideas and Information): o'quvchi muallifning maqsadini tushunishi va matn qismlarini umumlashtirib, voqealar rivojini izohlashi kerak.

4. Tanqidiy baholash (Evaluate and Critique Content and Textual Elements): matnning qanchalik ishonchli ekanligini baholash, muallif qo'llagan badiiy tasvir vositalarining ta'sirini tahlil qilish.

ePIRLS tadqiqotida o'quvchilar "simulyatsiya qilingan internet" muhitida ishlashadi. Bu yerda ular nafaqat matn, balki media elementlar bilan ham to'qnash kelishadi:

- giperhavolalar (links): kerakli ma'lumotni topish uchun qaysi tugmani bosishni bilish;
- veb-sayt iyerarxiyasi: sayt menyusi va sarlavhalari orqali yo'nalishni aniqlash;
- gibril matnlar: matn, rasm, diagramma va animatsiyalar uyg'unligidan umumiy mazmunni chiqarish.

Tadqiqot natijalari o'quvchilarning ballariga ko'ra to'rtta xalqaro darajaga bo'linadi:

1. Oliy daraja (625 ball+): o'quvchi murakkab matnlarni to'liq tahlil qila oladi, muallifning yashirin niyatlarini tushunadi va o'z fikrini asoslab beradi.

2. Yuqori daraja (550 ball): muhim ma'lumotlarni saralaydi, matn tarkibini tushunadi.

3. O'rta daraja (475 ball): matndagi asosiy faktlarni aniqlaydi va oddiy xulosalar qiladi.

4. Past daraja (400 ball): faqatgina yuzaki ma'lumotlarni topish bilan cheklanadi.

PIRLS talablariga moslashish uchun boshlang'ich ta'limda quyidagi usullarni qo'llash tavsiya etiladi:

- "Chiziq orasini o'qish" (Reading between the lines): o'quvchilarga matnda aytilmagan, lekin nazarda tutilgan holatlar haqida savollar berish;
- grafik organayzerlar: matn mazmunini sxema, jadval yoki klaster ko'rinishida ifodalash;
- raqamli gigiyena: kompyuterda ma'lumot qidirish jarayonida "reklama" va "asosiy kontent"ni farqlashni o'rgatish.

NATIJARLAR

O'zbekistonning ushbu xalqaro baholash tizimlarida ishtirok etishi milliy ta'lim tizimini isloh qilishda muhim qadamdir. Bu orqali:

- darsliklar takomillashadi: faqat yodlashga emas, balki tahlilga yo'naltirilgan topshiriqlar ko'payadi;
- o'qituvchilar malakasi oshadi: pedagoglar xalqaro standartlar asosida dars o'tishni o'rganadilar;
- strategik qarorlar qabul qilinadi: tadqiqot natijalari asosida ta'limga investitsiya kiritish va metodikalarni o'zgartirish imkoniyati tug'iladi.

PIRLS va ePIRLS shunchaki imtihon emas, balki kelajak avlodning axborot ummonida to'g'ri yo'l topa olish qobiliyatini shakllantiruvchi kompasdir. O'qish savodxonligi yuqori bo'lgan jamiyat har qanday sohada taraqqiyotga tezroq erishadi.

PIRLS va ePIRLS tajribasi O'zbekiston ta'lim tizimini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirishda "ko'zgu" vazifasini o'taydi. Bu tizim o'quvchini shunchaki kitobxon emas, balki ma'lumotni tahlil qila oladigan, mustaqil fikrli shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

O'qish savodxonligini oshirish bo'yicha yana qaysi jihatlar (masalan, ota-onalar roli yoki test namunalari) sizni ko'proq qiziqtiradi?

MUHOKAMA

PIRLS xalqaro tadqiqotlari natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchining o'qish savodxonligi ko'rsatkichlari faqat maktabga emas, balki ko'p jihatdan uyda yaratilgan intellektual muhitga bog'liq. Ota-onalar farzandining savodxonlik darajasini oshirishda "birinchi ustoz" vazifasini bajaradilar. PIRLS so'rovnomalarida o'quvchilarning maktabga chiqqunga qadar bo'lgan davri alohida tahlil qilinadi. Bolaning kitobga bo'lgan mehri quyidagi kichik qadamlardan boshlanadi: birgalikda o'qish: farzandingizga kitob o'qib berish nafaqat so'z boyligini oshiradi, balki matnning tinglab tushunish ko'nikmasini shakllantiradi; kitoblar bilan qurshash: uyda kamida 25–50 ta bolalar kitobi bo'lgan xonadon farzandlari, kitobi yo'q tengdoshlariga qaraganda o'qish testlarida yuqori ball to'plashlari isbotlangan; so'z o'yinlari: maktabgacha davrda alifboni o'yinlar orqali o'rgatish, rasmlarga qarab hikoya tuzish kognitiv poydevorni mustahkamlaydi.

Bola ota-onasining qo'lida kitob ko'rsa, o'qishni "majburiyat" emas, balki "hayot tarzi" deb qabul qiladi. shaxsiy namuna: agar ota-ona bo'sh vaqtida kitob, gazeta yoki elektron maqolalar o'qisa, bola buni taqlid qilishga harakat qiladi; muhokama madaniyati: o'qilgan asar yoki ko'rilgan multfilm bo'yicha "Senga nima yoqdi?", "Nega qahramon bunday qildi?", "Agar sen uning o'rnida bo'lsang nima qilarding?" kabi savollar orqali tahliliy fikrlashni uyg'otish.

PIRLS o'quvchidan internetda ma'lumot qidirishni talab qiladi. Bu borada ota-onalar quyidagilarga e'tibor berishlari lozim: birgalikda qidiruv: farzandingiz bilan biror mavzuda (masalan, kosmos yoki hayvonlar haqida) internetdan ma'lumot qidirish va ishonchli saytlarni ajratishni ko'rsatish; ekran vaqti va kontent: gadjetlardan faqat o'yin uchun emas, balki qidiruv tizimlari va elektron kutubxonalardan foydalanishni o'rgatish.

Uy vazifalari va motivatsiya PIRLS tadqiqotlarida muhim o'rin tutadi. Ota-onaning o'ta yuqori nazorati (bola o'rniga vazifani bajarish) va mutlaqo nazorat qilmasligi natijaga salbiy ta'sir qilishi ko'rsatiladi. yo'naltirish: bolaning o'qishdagi xatolarini tuzatish emas, balki o'sha xatoni o'zi topishi uchun yordamchi savollar berish; ijobiy rag'bat: o'qishdagi kichik yutuqlarni ham (masalan, birinchi marta mustaqil o'qilgan kichik hikoya) bayram sifatida nishonlash.

1-jadval. Ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar jadvali

Faoliyat turi	Maqsadi
"Kechki mutolaa"	Bolada kitobga nisbatan hissiy bog'liqlik uyg'otish.
"Noma'lum so'zlar lug'ati"	Har bir o'qilgan matndagi tushunarsiz so'zlarni birga izohlash.
"Matnni davom ettir"	Ijodiy fikrlash va voqealar rivojini bashorat qilishni o'rgatish.
"Savollar qutisi"	Matn mazmuni bo'yicha bir-biriga savollar berish o'yini.

PIRLS natijalari shuni tasdiqlaydiki, maktab bilim beradi, lekin o'qishga bo'lgan qiziqish va matnning tahlil qilish asosi oilada qo'yiladi. Farzandingiz bilan kuniga bor-yo'g'i 15–20 daqiqa sifatli mutolaa va suhbat qurish uning xalqaro reytinglardagi muvaffaqiyati uchun eng katta investitsiyadir.

XULOSA

Xalqaro baholash tizimlari, xususan, PIRLS va ePIRLS, shunchaki o'quvchilarning bilim darajasini o'lchaydigan testlar emas. Bu tizimlar jamiyatning intellektual salohiyatini prognoz

qiluvchi va ta'lim siyosatini tubdan isloh qilishga xizmat qiluvchi strategik vositadir. Tadqiqot natijalari va xalqaro tajriba tahlili quyidagi fundamental xulosalarni chiqarish imkonini beradi: zamonaviy dunyoda "savodxonlik" tushunchasi o'zining an'anaviy ma'nosidan (harf tanish va ravon o'qish) ancha uzoqlashdi. Endilikda savodxonlik — bu axborotni qabul qilish, tahlil qilish va undan maqsadli foydalanish san'atidir. PIRLS tajribasi shuni ko'rsatadiki, o'quvchi matnning "ruhi"ni his qilishi, undagi mantiqiy xatolarni topa olishi va muallifning nuqtayi nazariga nisbatan o'z munosabatini bildira olishi shart. Bu esa, o'z navbatida, yoshlarda tanqidiy fikrlash (critical thinking) ko'nikmasini shakllantiradi. Tadqiqotlar o'quvchining muvaffaqiyati faqat sinf xonasi bilan cheklanib qolmasligini isbotlamoqda. PIRLS natijalari "Oila — Maktab" zanjirining naqadar muhimligini ko'rsatdi. Ota-onalar farzandi bilan kitob o'qishni shunchaki majburiyat emas, balki ma'naviy muloqot vositasi deb bilishlari lozim. Maktab esa o'quvchiga faqat tayyor ma'lumotni beruvchi maskan emas, balki tadqiqot olib borish muhitini yaratuvchi laboratoriyaga aylanishi kerak. Raqamli texnologiyalar asrida o'quvchi internetdagi cheksiz axborot oqimida adashib qolmasligi zarur. ePIRLS tajribasi bizga "raqamli gigiyena" va onlayn navigatsiya ko'nikmalarini boshlang'ich sinfdanoq o'rgatish zarurligini uqtiradi. Bu kelajakda yoshlarning kiber-makonda xavfsiz harakatlanishi va axborot xurujlariga nisbatan "immunitet"ga ega bo'lishini ta'minlaydi.

O'zbekistonning ushbu xalqaro tadqiqotlardagi ishtiroki milliy ta'lim tizimimizning kuchli va zaif tomonlarini obyektiv baholash imkonini beradi. Bu natijalar asosida darsliklar yangi avlod talablariga moslashtiriladi; o'qituvchilarning pedagogik mahorati xalqaro standartlar darajasiga ko'tariladi; ta'lim sifatini boshqarishda ma'lumotlarga asoslangan (data-driven) qarorlar qabul qilinadi. PIRLS va ePIRLS orqali biz bugun ekan "mutolaa urug'lari" ertaga jamiyatimizning har bir sohasida — ilm-fan, iqtisodiyot va madaniyatda o'z mevasini beradi. Zero, o'qish savodxonligi yuqori bo'lgan millat nafaqat o'z tarixini yaxshi o'qiydi, balki o'z kelajagini ham mustaqil ravishda yarata oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mullis, I. V. S., Martin, M. O., Foy, P., & Hooper, M. (2017). PIRLS 2016 International Results in Reading. Chestnut Hill, MA: TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College.
2. Mullis, I. V. S., & Martin, M. O. (Eds.). (2019). PIRLS 2021 Assessment Framework. Chestnut Hill, MA: Boston College.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi. (2019). PIRLS xalqaro baholash dasturi: metodik qo'llanma. Toshkent.
4. Ismoilov, A., Norboyeva, S., & Axmedov, Sh. (2020). Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholash. Toshkent: "Sharq" NMIU.
5. IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement). (2021). ePIRLS: Reading for a Digital Age. Rasmiy hisobot va yo'riqnomalar.
6. PISA, PIRLS, TIMSS: Xalqaro dasturlarda ishtirok etish – ta'lim sifatini oshirishning muhim omili. (2021). Xalqaro konferensiya materiallari to'plami. Toshkent.
7. Azizxo'jayeva, N. N. (2018). Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: O'qituvchi.
8. Turg'unboyev, K. (2021). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matnni tushunish ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi. Ilmiy-uslubiy maqola.
9. Ganiyeva, M. A. (2022). Ota-onalarning bolalar mutolaasiga munosabati va uning PIRLS natijalariga ta'siri. Pedagogik tahlil.
10. OECD. (2020). 21st-Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World. PISA/PIRLS Comparison Study.